

Хорижий тилларни ўқитишда инновацион ёндашувлар

ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ШАРҚШУНОСЛИК УНИВЕРСИТЕТИ

**ХОРИЖИЙ ТИЛЛАРНИ ЎҚИТИШДА ИННОВАЦИОН
ЁНДАШУВЛАР**

Республика илмий-амалий конференция
материаллари тўплами
2022 йил декабр

Тошкент 2022

УДК : 378.147

ББК: 74.58

С - 18

Хорижий тилларни ўқитишда инновацион ёндашувлар.. Республика илмий-амалий конференция материаллари тўплами. – Тошкент, 2022. – 596 бет.

Масъул мухаррир:

Д.Б.Сайфуллаев - Тошкент давлат шарқшунослик университети Илмий ишлар ва инновациялар бўйича проректор

Такризчилар:

В.М.Каримова – психология фанлари доктори, профессор

Ш.Уришов – педагогика фанлари номзоди, доцент

Тахрир хайъати:

1. Ш.Абдуллаева – “Педагогика ва психология” кафедраси mudiri, психология фанлари доктори, профессор

2. К.Садикова – “Педагогика ва психология” кафедраси доценти, б.ф.н

3. Г.Усмонова – “Педагогика ва психология” кафедраси доценти, б.ф.н

4. С.Махкамова – “Педагогика ва психология” кафедраси доценти, п.ф.н

5. Х.Жабборов – “Педагогика ва психология” кафедраси доценти психология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

*Тўпламдан ўрин олган мақолалар мазмуни ва аниқлиги учун муаллифлар масъул.

Мазкур илмий-амалий конференция материаллари Тошкент давлат шарқшунослик университети Илмий Кенгашининг 2022 йил 2022 йил 3 декабрдаги 4 сон мажлисида муҳокама қилинган ва нашрга тавсия этилган.

© Тошкент давлат шарқшунослик университети 2022

минимизировать стресс у сотрудников, — это своевременная и объективная информация о текущей ситуации и задачах, поддержка со стороны коллег, материальное поощрение и возможность делать перерывы в работе, поддерживать душевные силы и моральный дух медработников, организовав для них насыщенный досуг.

Использованные источники:

1. Гульдэн В.В., Назаренко Ю.В. Психологическая служба в системе здравоохранения: состояние и перспективы // Вопросы психологии. 1991. № 3. С. 5—9.

2. Завьялов А.В., Плотников В.В. О путях вовлечения психологии в практическую медицину // Психологический журнал. 1996. Т. 17, № 4. С. 126-133.

3. Карасарский Б.Д. Медицинская психология. Л.: Медицина, 1982.

4. Кречмер Э. Медицинская психология. СПб.: Союз, 1998. П.Лакосина Н.Д., Ушаков Г.К. Медицинская психология. М., 1984.

5. Лебединский М.С., Мясищев В.Н. Введение в медицинскую психологию. Л.: Медицина. Ленингр. отд., 1966.

6. Томэ Х., Кэхем Х. Современный психоанализ: В 2 т. Т. 1. Теория / Общ. ред. А.В. Казанской. М.: Издательская группа "Прогресс" — "Литера", Издательство Агентства "Яхтсмен", 1996.

7. Щедрина Е.В. Состояние и перспективы развития психологической службы в системе здравоохранения // Вопросы психологии. 1991. № 2. С. 177-179.

8. McFall, Richard M. (2006). "Doctoral Training in Clinical Psychology". *Annual Review of Clinical Psychology*. 2 (1): 21–49.

9. Alessandri, M., Heiden, L., & Dunbar-Welter, M. (1995). "History and Overview" in Heiden, Lynda & Hersen, Michel (eds.), *Introduction to Clinical Psychology*. New York: Plenum Press.

10. Hall, John & Llewelyn, Susan (2006). *What is Clinical Psychology?* (4th ed.). UK: Oxford University Press.

11. Cheshire, K. & Pilgrim, D. (2004). *A short introduction to clinical psychology*. London; Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

ДЕВИАНТ ХУЛҚ – АТВОРЛИ ЎСМИРЛАРДА КУЗАТИЛАДИГАН ПСИХОЛОГИК ЎЗГАРИШЛАРИНИНГ ЁШ БИЛАН БОҒЛИҚ ХУСУСИЯТЛАРИ

(ВОЯГА ЕТМАГАНЛАРГА ИЖТИМОЙИ ХИМОЯ КЎРСАТИШ МАРКАЗИ ТАРБИЯЛАНУВЧИЛАРИ
МИСОЛИДА)

Элов Зиёдулло Сатторович - Бухоро давлат университети, Психология ва
социология кафедраси ўқитувчиси, Психология фанлари бўйича фалсафа
доктори (PhD)

Инсоният XXI асрда қонинот ва табиат билан яхлит эканини янада
кучлироқ ҳис этди. Цивилизация ривожланган сари инсоният тафаккуридаги

ёндашув яққол кўзга ташланмоқда ва гуманистик ғояларнинг ҳимояга мухтожлиги сезилмоқда.

Глоблалашув оқибатида турли маънавий таҳдидлар пайдо бўлдики, улар инсоният хавфсизлигини, давлатларнинг миллий манфаатларини, келгуси авлодларнинг барқарор келажагини таъминлаш йўлидаги жиддий хатарга айланди. Бугун ер юзида сиёсий, иқтисодий, ижтимоий мақсадлар кўзланган ана шундай уринишлар натижасида катта маънавий йўқотишлар юз бераётгани, миллатларнинг асрий қадриятлари, миллий тафаккури ва яшаш тарзи издан чиқаётгани, маънавияти жиддий хавф остида қолаётганини кузатиш мумкин.

Маънавий таҳдидлар – бу инсонларнинг маънавий оламини, руҳиятини издан чиқаришга қаратилган турли шаклдаги ғоявий, мафкуравий, ахборот хуружларидир.

Маънавий таҳдиднинг ёрқин кўриниши оммавий мада-ниятдир. Ҳозирги даврга келиб оммавий маданият миллий давлатчилик тизимларига жиддий хавф сола бошлади. Инсонни маънавий юксалтирадиган ҳақиқий маънавиятдан фарқли равишда оммавий маданият шахснинг интеллектуал, эстетик, ахлоқий деградациясини кучайтиради.

Оммавий маданиятнинг куйидаги ижтимоий шакллари мавжуд: индивидуализм, шахсий манфаатларни ҳар нарсадан устун қўйиш, эгоцентризм, эркин муҳаббат ғояси, зўравонликка асосланган компьютер ўйинлари, тижорат кинофильмлари, эстетик савияси паст бўлган, маънавий озик бермайдиган бадий асарлар, жамият анъаналарига зид равишда либослар кийиш, пирсинг, татуаж, хорижда ишлаб чиқарилган миллий табиатимизга ёт бўлган кўтирчоқлар, ўйинчоқлар ва бошқалар. Ёшлар орасида кенг тарқалаётган хишти, эмо, гот, неофашизм каби субмаданият турлари ҳам оммавий маданиятнинг салбий кўринишидир.

Ахлоқсизликни маданият деб билиш, асл маънавий қадриятларни менсимасликнинг бундай ҳолатлари ёшлар тарбиясига катта хавф солмоқда. Шунинг учун ҳам миллий ғоялар, ҳақиқий қадриятлар тизимини ривожлантириш мақсадга мувофиқ.

Маълумки, шахс маънавий камолотида оилавий тарбиянинг ўрни беқисс. Oilанинг болаларга тарбиявий таъсир доираси ижтимоий таъсир доираси жуда муҳим ҳисобланади. Бироқ, кейинги пайтда оилада фарзандлар тарбиясида, уларни камол топтиришда бир қатор муаммоларга дуч келинмоқда. Ота-оналар ва фарзандлар ўртасидаги салбий муносабатлар болаларда хулқ оғиши ҳамда психосоматик касалликларнинг келиб чиқишига сабаб бўлиши мумкин.

Шахснинг оғишган хулқи ёки девиант ахлоқ (*deviatio* – лотинча “оғишмоқ”) – бу умумий қабул қилинган ёки расман ўрнатилган ижтимоий меъёрларга мос тушмайдиган ахлоқ шаклидир.

Айнан мана шундай таъсирлар жараёни, бутун жамиятда тарбияси оғир ўсмирлар муаммосини келтириб чиқараётганлиги бу психологик тадқиқотлар самарасини янада оширади.

Тарбияси оғир болалар муоммоси азалдан энг долзарб муаммолардан бири бўлиб келган. Бу муаммонинг юзага келиш сабабларини чуқур таҳлил қилар эканмиз, энг аввало, туғилган боланинг уни дунёга келтирган шахсларнинг кимлиги, иккинчидан, у қандай ижтимоий муҳитда туғилиб вояга етиб, улгаётганлигига эътиборни қаратишимиз лозимдир.

Собиқ Иттифок даврида шахс хулқ-атвориغا ирсий омиллар ва унинг табиий хусусиятларини таъсир қилиши ҳақидаги қарашлар инкор этилар эди. Бироқ, Н.П.Дубинин, В.П.Эфроимсон, Н.С.Канстонистов, Б.Ф.Сергеев ва бошқа генетикларнинг билдиришича, шахснинг генетик хусусиятлари, ундаги баъзи туғма касалликлар ва хусусиятлар ҳам шахс хулқ-атворининг шаклланишига бевосита ва билвосита таъсир этилишини эътироф этганлар. Кўпчиликнинг фикрига қараганда охириги пайтларда тарбияси оғир болалар билан боғлиқ муаммоларнинг тез-тез учраб туриши ва улар сонининг кескин ошганлиги такидланади. Шунингдек, бу муаммони бир қанча ташқи сабабларга боғлаш мумкин, яъни, ҳозирги вақтда ахборот оқимиининг юқорилиги (узлуксиз телевизор кўриш, компьютердаги ҳар хил ўйинлар эпизотларига тақлид қилиш, интернет тизимидаги норасмий сайтлар орқали ҳар хил номақбул ахборотларни ўзлаштириши) ёки катталарнинг эътиборидан четда бўлиши, оиладаги кризис ва бошқалар.

Бу омилларни инкор этмаган ҳолда, мазкур муаммонинг туб сабабларини боланинг психик тараққиётидан қидириш лозим. Ҳеч кимга сир эмаски бугунги кун болалари ўзларининг йнгирма йил олдинги тенгдошларидан фарқ қилишади. Ҳозирги ёшлар тез таъсирланувчан, мустақилликка мойиллиги юқорилиги ва шу билан бирга нисбатан бефарқ, ўз вақтларини мазмунли ижтимоий фойдали фаолиятга сарфлагилари келмайди. Ваҳоланки, инсон табитан ўзига хос осон ва кўнгил очар машғулотларга мойил бўлади. Инсон хулқ-атвори таркибининг аксарияти табиий инстинктлари тазийқи остида бўлишини инобатга олиниши керак. Ушбу тазийқларни тўғри мувофиқлаштириш инсондан иродавийликни талаб қилади. Бу ҳолатни замонавий техниканинг ривожланганлиги таъсири деб ҳам изоҳлаш мумкиндир.

Кўпчилик ҳолларда болалардаги бу ўзгаришларга эътиборсизлик ва бефарқлик уларнинг хулқ-атворида салбий оғишларининг бошланғич сабаби ва асоси бўлиши мумкин.

Инсоннинг табиятини ўзгартирадиган, унинг шахсини таркиб топишига таъсир қиладиган куч ижтимоий омиллар ёки бошқачароқ қилиб айтганда, жамият ишлаб чиқариш кучлари, ҳамда ишлаб чиқариш муносабатларининг ўсиши ва ўзгаришидир. Бундан ташқари яна инсон шахсининг таркиб топишига таъсир қилувчи кучли омил – инсон ортттирган тажрибаларнинг тарбия воситаси орқали болаларга берилишидир. Шундай қилиб, инсон шахси

жуда мураккаб психологик категория бўлиб, у кишининг индивидуал ҳаёти давомида маълум омилларнинг таъсири остида секин-аста таркиб топади. Илмий манбаларга қараганда инсон шахси учта факторлар таъсирида таркиб топади. Улардан биринчиси одам туғилиб ўсадиган ташқи ижтимоий муҳитнинг таъсири бўлса, иккинчиси одамга узоқ муддат давомида системали бериладиган ижтимоий таълим-тарбиянинг таъсиридир ва ниҳоят, учинчиси одамга наслий йўл билан берадиган ирсий омилларнинг таъсиридир. Шундай қилиб, инсоннинг психик тараққиётида ва шахсий сифатларининг таркиб топишида ташқи ижтимоий муҳит ва тарбиянинг роли ҳал қилувчи аҳамиятга эгадир.

Лекин, инсон шахсининг таркиб топиши, юқорида айтиб ўтганимиздек, фақат шу иккита факторга эмас, балки учинчи бир факторга ҳам боғлиқдир. Бу фактор наслий йўл билан айрим анатомик ва биологик хусусиятларнинг таъсиридир. Одамга наслий йўл билан айрим анатомик ва биологик хусусиятлар берилади. Масалан: танасининг тузилиши, сочи ва кўзларининг ранги овози, гапириш услублари, айрим ҳаракатлари туғма равишда берилиши мумкин. Маълумки, одамга ҳеч вақт унинг психик хусусиятлари, яъни унинг ақлий томонлари билан боғлиқ бўлган сифатлари наслий йўл билан берилмайди, деб изоҳланади. Лекин, шунини ҳеч қачон эсадан чиқармаслик керакки реал ҳаётда кўпинча инсоннинг характер хусусиятидаги салбий оғишлар унинг наслий таркиби билан боғлиқ эканлигига амин бўлаемиз.

Таълим муассасаларида хулқ оғишига эга бўлган болалар ва ўсмирлар ўртасида олиб бориладиган тарбиявий тадбирларнинг самарадорлиги уларда фаол ҳаётий позицияни шакллантириш, ўқувчи ва ўқитувчи ўртасида ўзаро яқинлик ва соғлом муносабатни ўрнатишга боғлиқдир. Шунинг учун ўқитувчининг бераётган эъти-борини, уларни ўзларига яқин олаётганлигини ва ёрдам бермоқчи бўлаётганлигини ўсмир ҳар доим ҳис қилиб туриши муҳим ҳисобланади.

Болаларга профилактик таъсир кўрсатишда ўсмирнинг шахс сифатидаги шаклланиши жараёнини, унинг ўзига хос хусусиятларини, характер хислатлари ва психологиясини ҳисобга олган ҳолда иш тутиш яхши натижа беришини унутмаслик лозим.

Инсоннинг шахс сифатида шаклланиши унинг биологик ва ижтимоий омилларига боғлиқ экан. Демак, болалар хулқ-атворининг салбий томонга оғишида ҳам бевосита ўзига хос юқоридаги икки омилнинг ўрни бор. Боланинг хулқ-атвори кўпинча ўз олдига қўйган мақсадлари, қизиқишлари, идеаллари ва эътиқодлари мажмуида яққол намоён бўлади. Хулқ-атвордаги ўзгаришлар бевосита ёш қонзис даврларининг кечиши билан боғлиқ юз бериши табиийдир. Шундай қилиб боладаги салбий иллатларни олдини олиш ва уларни бартараф этишда қўйидагиларга эътиборни қаратиш зарур:

-биринчи ўринда, ҳар бир ёш даврни ўзига хос психологик ривожланиш даражаларини аниқлаб олиш лозим.

-иккинчи ўринда, болани тарбиясидаги содир бўлаётган салбий ўзгаришларни ўрганиб чиқиш керак.

-учинчи ўринда, тарбияси оғир болаларнинг психологик ривожланишини меъёрлаштиришга йўналтирилган махсус тадбирларни ишлаб чиқиш лозимдир.

Олимлар томонидан таъкидланишича, инсон ёш давларини таҳлил қилиш, уларнинг ҳар бир бола, ўсмир ва ўспирин ҳаётини чуқур ўрганишдан бошланади. Бу эса ёш давларининг характер хусусиятларидаги ўзгаришларини психологик қонуният асосида амалга ошишини билиш мақсадга мувофиқдир. Америкалик психолог А.Гезелл ўсмир ёшининг давланишига алоҳида эътибор қаратиб, ўзига хос хусусиятларни шарҳлаб ўтган эди. Масалан:

10-ёш ўсмирлар мувозанатли ҳаётни тез идрок этувчи, ишонувчан, ота-оналарига итбатли, ташқи қиёфага эътиборсиз бўлганлиги боис бу “олтин ёш” ҳисобланади.

11-ёш организмда қайта қуриш юз беради, болалар ғайри шуурли, негативликни намоён қилади, кайфияти тез ўзгаради, ота-оналарига нисбатан норозилик билдирувчи.

12-ёш тез жазавага тушувчан, дунёга нисбатан ижобий муносабат шаклланади, ўсмирда онласига нисбатан автономлик ва тенгдошларига таъсири ортади. Уларда ақллилик, ҳазил-мутойибага мойиллик, чидамлик, ташаббускорлик, ташқи қиёфа ва қарамақарши жинсдагиларга эътибори орта бошлайди.

13-ёш ўзининг ички дунёсига эътиборлик, интровертликка хос бўладиги, улар ўзини ўзи танқид қилишга, ва танқидларга нисбатан таъсирланувчан, ота-оналарга танқидий муносабат билдирувчи, дўст танловчи, тўлқинланиш ва ҳаёжонланиш ортади.

14-ёш ўсмирлардаги интроверсияга экстраверсияга алмашинади, шижоатли, хушмуомила, ўзига ишонч уйғонади, бошқаларга эътибори ортади ва улар ўртасидаги фарқни ажрата бошлайди.

15-ёш бу ёшдагилар учун мустақиллик ортади, бу эса уларнинг онла ва мактаб билан боғлиқ зўриқишларга дучор этади. Уларни гуруҳли ҳаракат қилишга ва гуруҳдагиларга мослашишга интилиш ортади.

16-ёш ўспиринлар ҳисобланиб, уларда мувозанатлашув, ҳаётдан қувониш, ички мустақиллик, эмоционал барқарорлик, муомалага мойиллик, келажакка интилувчанлик ортади.

Юқорида санаб ўтилган ҳолатлар билан ёш давларни характерли жиҳатларини шарҳлаб ўтдик, чунки ёш хусусиятларининг психологик тавсифи, болаларни хулқ-атворидаги ўзгаришларини баҳолаш имкониятини беради.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Норбек Тайлоқов. Вояга етмаганлар ўртасида суицид ҳолатларини олдини олиш. Методик қўлланма. Тошкент 2017 й.
2. Elov Z.S. PSYCHOLOGICAL INFLUENCE OF SPEECH DISORDERS AND THE CAUSES THAT CAUSE THEM ON THE CHILD'S PSYCHE. Academicia Globe: Inderscience Research. volume 3 , Issue 1 , January-2022 39-42
3. Elov Z.S. O'SMIRLIK DAVRIDA SHAXS XULO-ATVORIDA KUZATILADIGAN REAKSIYALARNING PSIXOLOGIK TA'SIRI. Science and Education. №3 442-447
4. Elov Z.S. O'SMIRLIK DAVRIDA SHAXS XULO-ATVORIDA KUZATILADIGAN REAKSIYALARNING PSIXOLOGIK TA'SIRI. "PSIXOLOGIYA" ILMiy JURNALI, 2022. 27-29
5. Элов З.С. СУИЦИДАЛ ХУЛҚ ШАКЛЛАНИШИНИНГ ИЛМИЙ АДАБИЁТЛАРДА ЎРГАНИЛИШИ: НАЗАРИЙ ТАҲЛИЛЛАР. ЎзМУ ХАБАРЛАРИ. 2016 269-271
6. F.F.Usmonov. Z.S.Elov. SUICIDE-AS A GLOBAL PROBLEM FACING HUMANITY. Web of Scientist: International Scientific Research Journal 3 (02), 349-354
7. Berdiyeva D.Sh., Elov Z.S. PSYCHOLOGICAL REASONS FOR SUICIDE MOTIVATION IN ADOLESCENTS WITH DEVIANT BEHAVIOR. ORIENTAL RENAISSANCE: INNOVATIVE, EDUCATIONAL, NATURAL AND SOCIAL SCIENCES SCIENTIFIC JOURNAL. Volume 2, Issue 2 February 2022. 1003-1009